

GESCHIEDKUNDIGE BIJDRAGEN UIT HET LAND VAN HEUSDEN EN ALTENA.

DE BOUWGESCHIEDENIS VAN DE KERK TE OP-ANDEL

Bij oorkonde van 21 maart 1258 erkent Willem I van Horne, Heer van Altena, dat hij van proost, deken en Kapittel van Oudmunster te Utrecht de tienden van Woudrichem en Andel en de helft van de tienden te Giessen verkregen heeft voor zijn leven of gedurende het leven van de proost. Reeds eerder, in 1178, vermeldt een oorkonde, dat de Kerk van St. Salvator (Kapittel van Oudmunster) eigenares is van tienden en goederen in dit deel van 't Land van Altena. Door de Kerk van St. Salvator waren de parochiën, ook die van Andel, gesticht en sinds mensenheugenis had men daar met ontgonnen gebied te doen. Sinds wanneer, is echter met de oorkonden niet nauwkeuriger te bepalen, daar de Kerk van St. Salvator zeer oud was, bijna even oud als de Utrechtse hoofdkerk.

De Kerk van Andel moest dus op een zeer eerbiedwaardige ouderdom terugzien, tenzij het vormen van de Maas-tak tussen Andel en Woudrichem in de tweede helft van de 13e eeuw de loop van de bouwgeschiedenis ingrijpend had verstoord.

Kennelijk afgaande op het bovengrondse, dus alleen op het zichtbare gedeelte van het muurwerk, vermeldt de Voorlopige lijst van Monumenten van Geschiedenis en Kunst een bouw omstreeks 1500. Abusievelijk worden in deze lijst, die gelukkig „voorlopig” heet, de Kerken van Neer-Andel en Op-Andel met elkaar verwisseld, één van de vele fouten die de lijst aankleven.

De Kerk te Op-Andel is in restauratie. Het muurwerk van het oude gebouw wordt ommanteld met nieuwe steen, terwijl aan de noordzijde een uitbreiding tot stand gebracht wordt. Het oude verdwijnt dus geheel en de gelegenheid die geboden werd om een opgraving van de fundamenten der kerk te verrichten om iets meer van de bouwgeschiedenis te weten te komen, werd aangegrepen.

Een brede scheur in de muur van de zuidgevel, ter plaatse waar eens de preekstoel stond, wekte het vermoeden, dat de oorzaak hiervan in de fundering te vinden zou zijn. En inderdaad, een zware, bakstenen voetsteun van de triomfboog kon worden blootgelegd. In 1852 werd het gebouw, in de lengte- en breedteverhouding van 2 : 1, een zaalkerkje, aan de noordzijde vergroot en in de fundering van de weggebroken noordmuur werd

de andere voetsteun aangetroffen. Het formaat van de bakstenen in de onderste lagen van deze voetsteunen van de triomfboog was 30 x 14 x 7 ½ cm, zodat de Kerk in de 2e helft van de 13e eeuw gebouwd is. Naast de voetsteun aan de zuidzijde bevond zich een grafkeldertje, afgedekt met een tongewelf en opgebouwd met dezelfde soort stenen als de 13e eeuwse Kerk. Eén van de eerste bijzettingen dus kort na het bouwen van de Kerk. Tussen de beide voetsteunen van de triomfboog bevond zich een bakstenen muur, het oksaal, waarop oorspronkelijk een hekwerk gestaan heeft, van metaal of hout, dat het priesterkoor scheidde van de lekenruimte. Merkwaardig, maar volkomen middeleeuws, dat het priesterkoor dezelfde ruimte van de Kerk besloeg als het deel voor de Kerkgangers bestemd. We moeten echter bedenken, dat toentertijd de gelovigen niet zittende, maar staande de mis volgden.

De oorkonden uit de 12e- en midden 13e eeuw, de secundair verwerkte tufsteen in 't oude, opgaande muurwerk, wijzen op een vroegere Kerk dan die uit de tweede helft van de 13e eeuw. Toch heeft deze niet op dezelfde plaats gestaan. Nergens is bij het onderzoek een spoor van tufsteen in de oude fundering gevonden.

We hebben in het begin reeds de suggestie uitgesproken, dat het vormen van de Maas-tak tussen Andel en Woudrichem van invloed geweest kan zijn op de bouwgeschiedenis van de Kerk en in onze studie over de Alm hebben wij gewezen op de toenemende activiteit van de rivier in de eerste helft van de 13e eeuw, speciaal bij het dorp Poederoijen tegenover Andel gelegen, waar het water van de Maas in de Alm stroomde. Dat had tot gevolg, dat de rivierbocht tussen Poederoijen en Andel steeds meer werd uitgewield en de oorspronkelijke wegverbinding over het land tussen Veen en Andel werd weggespoeld. Een groot gedeelte van de weg en daarmee een deel van het dorp Andel met de Kerk verdween in het water. Aan de overgebleven weggedeelten, zowel aan de Veense als aan de Andelse kant vonden we romeinse woongronden, die een overduidelijk bewijs leveren voor de oude binding in het verkeer tussen beide plaatsen.

Het meest oostelijk en westelijk gespaarde deel van het dorp Andel droegen voortaan de naam Op-Andel of het Boveneind en Neer-Andel of het Benedeneind. In 1382 komen wij voor het eerst de benaming Neer-Andel tegen in de oorkonden die daarvòòr alleen melding maakten van Andel zonder meer. In dat jaar werd de Kapel te Neer-Andel losgemaakt van de Kerk te Giessen en tot zelfstandige parochiekerk verklaard.

Toen de Alm in toenemende mate haar overtollig water op de Waal ging afvloeien en uiteindelijk de riviertak Andel-Woudrichem was ontstaan, kwam tevens aan de overstromingen een einde. In het geconsolideerde gebied kon men aan het herstel van de vernielde dorpsgedeelten beginnen. De Kerk van Andel werd herbouwd, niet op de oude plaats want die was

door het water ingenomen, maar meer westelijk, uit de gevaarlijke rivierbocht. Na de bedijking van de Grote Waard van Zuidholland, waarbij de Kerk van Andel juist binnendijks kwam te liggen, nam het gevaar voor overstroming weer toe ten gevolge van doorbraken. Ook de Kerk van Andel, naar menselijke berekening veilig, moest dit ondervinden.

Het dorp Genderen was belast met het onderhoud van het dijkgedeelte onder Andel, een overeenkomst die in 1444 met Jacob van Horne, als Heer van Altena was aangegaan.

Genderen bleef echter bij het onderhoud in gebreke, zodat in 1447 door inbraak grote vernielingen werden aangericht. Ook de Kerk van Op-Andel werd hierdoor getroffen en moest geheel op de oude funderingen opnieuw worden opgetrokken.

Het steenformaat 26 x 12 x 6 cm van deze herbouw werd aangetroffen in het oostelijk deel, dus het koorgedeelte der Kerk. Waarschijnlijk als gevolg van verzakking door inwatering is het westelijk deel der kerk, de lekenruimte dus, in de 16e eeuw vernieuwd. Het steenformaat van 't muurwerk is hier 24 x 11 x 5 cm. Het verschijnsel van herbouw van het westelijk deel wordt bij meer Kerken waargenomen.

Wat weten wij nog meer van het, in de volkmond bekend staande, „blauwe Kerkje” van Op-Andel, een naam die nu het blauwe pleisterwerk achter nieuwe steen verdwijnt, zijn tijd wel gehad zal hebben. Kerkvisitaties van 1571 en '72 vertellen ons enige bijzonderheden. Namens bisschop Metsius van 's-Hertogenbosch werd in 1571 de Kerk bezocht. De parochie had geen herder, doch de zorg was de pastoor van Neer-Andel opgedragen. De Kerk stond onder bescherming van St. Maarten, had buiten het koor twee niet geconsacreerde altaren ter ere van O.L. V. en van de H. Geest. Het patronaat van de Kerk behoorde (nog steeds) aan de proost van St. Salvator te Utrecht, die de tienden van het dorp inde en dus voor het onderhoud van de pastoor moest zorgen; over de pastorele goederen in 1571 heeft het archief van het Bisdome een opgave bewaard.

Bij de dekanale Kerkvisitatie van 20 mei 1572 had Cornelis Budding de pastorale zorg op zich genomen, doch de institutie was nog niet verleend. Bij deze gelegenheid legde de benoemde pastoor in handen van de deken de geloofsbelijdenis af.

In het jaar 1603 deed Sebastiaan Helt als eerste predikant van de Hervormde Gemeente van Op- en Neer-Andel zijn intrede. Het onderzoek in de Kerk stond onder leiding van Drs. H. Halbertsma, Conservator bij de R. O. B. te Amersfoort.

H. VOOGD

Slot Ryswyk, Okt. 1958.